

MATICA BOŠNJAČKA

Ljetopis

NAUČNI ČASOPIS ZA DUHOVNOST,
KULTURU I UMJETNOST

ISSN 2787-3447

BROJ 1

Novi Pazar
jesen 2021.

MATICA BOŠNJAČKA

LJETOPIS

NAUČNI ČASOPIS ZA DUHOVNOST, KULTURU I UMJETNOST

SAVJET ČASOPISA

akademik Muamer Zukorlić, Internacionalni univerzitet u Novom Pazaru
(Novi Pazar, Sandžak, Srbija) – predsjednik

akademik Šerbo Rastoder, Univerzitet Crne Gore (Bar, Crna Gora) – član

akademik Hasnija Muratagić-Tuna, Univerzitet u Sarajevu (Sarajevo, Bosna i Hercegovina) – član

akademik Fatmir Bači, Bošnjačka akademija nauka i umjetnosti (Šijak, Albanija) – član

dr. Zejćir Ramčilović, Univerzitet sv. Kirilo i Metodije (Skoplje, Makedonija) – član

dr. Suada Džogović, Edukacioni fakultet Prizren (Peć, Kosovo) – član

dr. Remzija Hadžiefendić-Parić, Islamska gimnazija (Zagreb, Hrvatska) – član

dr. Harun Crnovršanin (Ofenbah, Njemačka) – član

UREDNIK ČASOPISA: **prof. dr. Jahja Fehratović**, Internacionalni univerzitet u Novom Pazaru
(Novi Pazar, Srbija)

ZAMJENIK UREDNIKA: **mr. Osman Softić**, Fakultet za islamske studije
(Sarajevo, Bosna i Hercegovina)

SEKRETAR: **msc. Salahudin Fetić**, Internacionalni univerzitet u Novom Pazaru (Novi Pazar, Srbija)

TEHNIČKI SEKRETAR: **msc. Semir Madžgalj**, Internacionalni univerzitet u Novom Pazaru
(Novi Pazar, Srbija)

DTP: **prof. Senad Redžepović**, Islamska zajednica u Srbiji (Novi Pazar, Srbija)

KORICE: **prof. Denis Kučević** (Novi Pazar, Srbija)

LEKTURA: **prof. Alma Rizvanović**, Internacionalni univerzitet u Novom Pazaru
(Novi Pazar, Srbija);

prof. Samir Škrijelj, Islamska zajednica u Srbiji (Novi Pazar, Srbija)

ŠTAMPA: “Grafičar”, Užice

IZDAVAČ: MATICA BOŠNJAČKA

ADRESA: Rifata Burdževića 1, 36300 Novi Pazar, Srbija

WEB: www.maticabosnjacka.org

E-MAIL: ljetopis@maticabosnjacka.org

ČASOPIS IZLAZI DVAPUT GODIŠNJE

ISSN (ŠTAMPANO IZD.): 2787-3447

ISSN (ONLINE): 2787-3455

MATICA BOŠNJAČKA

SARADNICI

- prof. dr. Ismail Palić, Univerzitet u Sarajevu (Sarajevo, Bosna i Hercegovina)
- prof. dr. Alen Kalaldžija, Univerzitet u Sarajevu, (Sarajevo, Bosna i Hercegovina)
- prof. dr. Rifat Alihodžić, Univerzitet Crne Gore (Podgorica, Crna Gora)
- prof. dr. Emina Berbić Kolar, Sveučilište J.J. Strossmayer Osijek (Osijek, Hrvatska)
- prof. dr. Amela Lukač-Zoranić, Internacionalni univerzitet u Novom Pazaru (Novi Pazar, Srbija)
- prof. dr. Almir Pramenković, Fakultet za islamske studije (Novi Pazar, Srbija)
- prof. dr. Jasmina Ahmetagić, Internacionalni univerzitet u Novom Pazaru (Beograd, Srbija)
- prof. dr. Rejhan Kurtović, Internacionalni univerzitet u Novom Pazaru (Sjenica, Srbija)
- prof. dr. Kemal Džemić, Internacionalni univerzitet u Novom Pazaru (Tutin, Srbija)
- prof. dr. Selim Šaćirović, Univerzitet u Nišu (Novi Pazar, Srbija)
- prof. dr. Sadik Idrizi, Edukacioni fakultet Prizren (Prizren, Kosovo)
- prof. dr. Vedat Bajrami, Edukacioni fakultet Prizren (Prizren, Kosovo)
- prof. dr. Hasan Džilo, Fakultet islamskih nauka u Skoplju (Skoplje, Makedonija)
- dr. Muljaim Kačka, Edukacioni fakultet Prizren (Prizren, Kosovo)
- dr. Mersim Ziljkić (New York, USA)
- mr. Nedžad Mehmedović, Univerzitet sv. Kirilo i Metodije (Skoplje, Makedonija)
- mr. Esko Muratović, Univerzitet Crne Gore (Podgorica, Crna Gora)
- mr. Sait Šabotić, Univerzitet Crne Gore (Nikšić, Crna Gora)
- msc. Sajma Feratović, JUOŠ „Hajro Šahmanović“ (Gusinje, Crna Gora)
- msc. Azra Hodžić-Kadić, Univerzitet u Beču (Beč, Austrija)
- msc. Abduselam Fetić, (Pariz, Francuska)
- prof. Hadžem Hajdarević, Društvo pisaca BiH (Sarajevo, BiH)
- prof. Refik Akova (Istanbul, Turska)
- Elvira Kujević (Berlin, Njemačka)
- Esad Krcić (New York, USA)

MEĐUNARODNA KONFERENCIJA

„SANDŽAK IZMEĐU STRADANJA I POBJEDE“

Novi Pazar, 3. septembar 2021.

CIP - Каталогизacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

32

LJETOPIS : naučni časopis za duhovnost, kulturu i umjetnost / urednik Jahja Fehratović. - [Štampano izd.]
. - 2021, br. 1- . - Novi Pazar : Matica bošnjačka, 2021-
(Užice : Grafičar). - 23 cm

Polugodišnje. - Drugo izdanje na drugom medijumu: Ljetopis
(Matica bošnjačka. Online) = ISSN 2787-3455
ISSN 2787-3447 = Ljetopis (Matica bošnjačka. Štampano
izd.)

COBISS.SR-ID 49418761

PROF. DR. ENVER GICIĆ

Prof. dr. Gicić (Filduza) Enver rođen je 04. 03. 1976. godine u selu Žabren, općina Sjenica. Završio je srednju „Gazi Isa-beg“ medresu u Novom Pazaru 1995. godine. U Libanu je završio Islamski univerzitet „Islah“ 2001. godine. Postdiplomski studij šerijatskog građanskog prava i metodologije šerijatskog prava je završio, također, u Libanu 2002. godine.

Na Internacionalnom univerzitetu, Fakultetu za menadžment i poslovnu ekonomiju, magistrirao je 2007. god. na temu „Islamsko bankarstvo – koncepcija i mehanizmi“ i stekao zvanje magistra ekonomskih znanosti. Na pomenutom Univerzitetu doktorirao 2009. god., na temu „Upravljanje ljudskim i materijalnim resursima u islamu“.

Po povratku u Novi Pazar, počinje da radi kao profesor u medresi “Gazi Isa-beg”. Pored toga što radi kao profesor u Medresi, prof. dr. Enver Gicić je radio kao asistent na Fakultetu za islamske studije u Novom Pazaru. On je, također, bio i imam u više gradskih džamija. Od 2012. god., radi kao profesor Fikha na Fakultetu za islamske studije u Novom Pazaru i obnaša funkciju predsjednika Medžlisa Novi Pazar. 2013. godine je izabran na funkciju dekana Fakulteta za islamske studije u Novom Pazaru, iste godine na izborima za predsjednika Mešihata Islamske zajednice u Srbiji je bio i kandidat za predsjednika. Vijećnik je u Bošnjačkom nacionalnom vijeću ispred liste “Matica bošnjačka - Akademik Muamer Zukorlić Muftija”.

Autor je brojnih naučnih radova, saradnik je nekoliko časopisa. Učestvovao je na nekoliko stotina naučnih međunarodnih konferencija. Održao veliki broj tribina i seminara, održao gostujuća predavanja na mnogim stranim univerzitetima.

Prof. dr. Enver Gicić živi i radi u Novom Pazaru. Oženjen je i otac je osmero djece.

UDK

341.322.5(=1:497.6)
(497.11+497.16)"1941/1945"
COBISS.SR-ID 49303305

Datum prijema rada: 28. 7. 2021.
Datum prihvatanja rada: 23. 9. 2021.

Originalni naučni rad

Prof. dr. Enver Gicić

ZLOČIN NA HADŽETU I OBRAČUN SA BOŠNJAČKOM ELITOM U SANDŽAKU

Sažetak

Prema mišljenju velikog broja istaknutih bošnjačkih autoriteta, kao i nekih poznatih historičara na Hadžetu se dogodio jedan od velikih zločina nakon Drugog svjetskog rata. Procjene o broju pogubljenih i strijeljanih još uvijek su različite i nemoguće ih je precizno ustanoviti, jer državni arhivi nisu pristupačni i još uvijek se nema uvida u iste. Nakon skoro 80 godina, veliki broj porodica čiji su najmiliji strijeljani na Hadžetu, ne zna gdje su oni pokopani.

U svjetlu gore navedenog, u ovom radu bit će riječi o etimološkom porijeklu riječi Hadžet, njegovom geostrateškom položaju, značaju tokom odbrane grada Novog Pazara za vrijeme četničkih napada tokom Drugog svjetskog rata, posljedica ubijanja i likvidiranja istaknutih ličnosti. U drugom dijelu rada, tretirat

ćemo eminentne pojedince koji su se istakli u odbrani sandžačkih gradova tokom Drugog svjetskog rata.

***Ključne riječi:** Hadžet, zločini, zločin mržnje, masovni zločin mržnje, šehidi, četnici, partizani, Nijemci, strijeljanje*

Abstract

According to a large number of Bosniak authoritative sources as well as several renowned historians, what took place at the Hadzet can be described as a monumental crime that occurred in the aftermath of the World War II. Estimates concerning the accurate number of murdered victims executed by firing squads still vary and we are unable to determine their exact number, since state archives are inaccessible. After nearly 80 years a large number of families whose loved ones had been executed at Hadzet do not know where they were buried. In view of the above mentioned this paper with elaborate on etymological origin of the term Hadzet and its geostrategic position and significance at the time the defence of the town of Novi Pazar during the Chetniks attacks during the Second world war, consequences of killings and executions of the prominent personalities. In the second part of the paper we shall investigate the lives of some of the most distinguished individuals who particularly distinguished themselves in the defence of various Sandzak towns and villages during the mentioned war.

***Key words:** Hadžet, crimes, hate crime, mass atrocity, martyrs (šehidi), četniks, partisans, Germans, Execution*

Narod koji nema institucije sagrađene na svojim običajima, koji ne gaji svoju kulturu a nema svoga lidera koji će ga voditi u teškim trenucima, takvom narodu je budućnost je nesigurna i njegov biološki opstanak je upitan.

Bošnjaci su narod koji vijekovima živi na ovim prostorima, neki ih nazivaju bogumilima, drugi patarenima, dok ih akademik muftija Muamer Zukorlić naziva Dobrim Bošnjanima. Narod koji je prkosio raznim imperijama i sistemima, raznim vremenskim izazovima i iskušenjima, narod koji je preživio ono što mnogi drugi nisu ni u snu mogli preživjeti.

Dok su Egipćani svoje posmrtno ostatke pokopavali u velikim piramidama, Rimljani u grandioznim sarkofazima, Dobri Bošnjani su kao spomen obilježje postavljali velike kamene stećke koji aludiraju na to da ih bilo šta u životu ne može pokolebati, da ih ništa sa njihova ognjišta ne može otjerati, da sve što se oko njih dešava hladne glave i dostojanstveno prate.

Kamen je simbol čvrstine i treba mnogo truda i napora da bi se on savladao i uništio. Ali ne treba zaboraviti i činjenicu da kada se kamen pomjeri iz svoga ležišta, više se na njemu ništa ne može povratiti, da obično ide dalje i traži novo stanište. Pokazalo se tokom svih ovih godina da je sudbina naših Bošnjaka potpuno ista. Međutim, kada se sagledaju činjenice onog što su Bošnjaci preživjeli, možemo zaključiti da sve to ni kamen ne bi mogao preživjeti. Čak da je čovjeku i srce od kamena, ono bi prepuklo od tuge i bola: jedanaest stravičnih zločina, jedanaest genocida, desetine hiljada stradalih,

stotine hiljada raseljenih, hiljadama silovanih nedužnih, čestitih i poštenih žena i djevojaka – pa koji bi to kamen mogao izdržati.

Zločin na Hadžetu

Možda će neko reći, zašto otkopavamo davno zarasle grobnice, zašto se prisjećamo onoga što se već jednom davno zaboravilo i za šta se u jednom trenutku pomislilo da se više nikada neće spomenuti i nikada više aktualizirati, zašto dolivamo so na ranu koja nikada u Bošnjaka nije zarasla i koja se krijući liječila. Ima onih koji kažu da se od historije ne može živjeti, da sjećanja na historiju bude stara sjećanja, a ta sjećanja prouzrokuju nove probleme. Zašto se ne okrenemo boljoj i prosperitetnijoj budućnosti, suživotu i toleranciji?

Kažemo da je neminovno bitno i da je od krucijalne važnosti za jedan narod, a pogotovu nas Bošnjake, da poznamo svoju historiju, ono što su preživjeli naši preci i da je prenosimo svojoj djeci da je proučavaju, kako bismo mogli da pravimo i planiramo svoju i njihovu budućnost.

Mi smo za suživot i toleranciju. Poštujemo i cijenimo drugog i drugačijeg. Tuđe nećemo, a svoje ne damo, jer nas tomu poučava naša lijepa vjera.

Skoro sedamdeset godina, Bošnjaci su se sustezali govoriti o zločinu na Hadžetu koji je obilježio završetak Drugog svjetskog rata. Zločin koji se dogodio na Hadžetu nije samo običan zločin, već zločin pogubljenja, likvidiranja, ubijanja, javnog strijeljanja, čiji je cilj zastrašivanje i ubijanje svakog vida ljudskog dostojanstva. Zločin na Hadžetu je zločin mržnje, prezira, zločin osvete mitskog, nebeskog, odabranog naroda, za ono što su njihovi preci preživljavali tokom vladavine Osmanilija ovim prostorima.

U suštinskom smislu, zločin na Hadžetu je zločin mržnje. To je „akt motivisan mržnjom zasnovanom na predrasudama njegovog vinovnika prema društvenoj grupi kojoj pripada žrtva.“¹ Iz spomenute definicije da se zaključiti da zločin motivisan mržnjom ima tri konstitutivna elementa: protivpravni akt, motiv mržnje kao dominantni razlog za izvršenje djela i pripadnost žrtve određenoj društvenoj grupi prema kojoj je mržnja učinio-oca uperena.

Također, spomenuta definicija nedvosmisleno indicira i ukazuje na značaj psihičkog stanja i psihičkih osobina počinioca ove vrste krivičnog djela, kao i to da istovremeno akcentira značaj pripadnosti žrtve određenoj društvenoj grupi, tj. grupi koja je osuđena od strane počinioca protivpravnog akta na smrt. Sinergijom i fuzijom ova dva nezaobilazna elementa dolazimo do zaključka i prave slike i profila počinioca ovakve vrste zločina kao i saznanja ko su njegovi vinovnici. Za razliku od drugih krivičnih djela i delikata, u našem slučaju ličnost i individualne osobenosti žrtve padaju u drugi plan, jer se empirijskim istraživanjima došlo do zaključka da počini-
lac protivpravnog akta, krivičnog djela, rijetko kad lično poznaje žrtvu, već njegova sigurnost i ubijedenost da žrtva pripada određenoj društvenoj grupi, prema kojoj on gaji veliki stepen mržnje i prezira, biva osnovni motiv za njegovo protivpravno djelo. Kao ilustrativni egzemplar, navest ću riječi Voja Lekovića koji na tajnom sastanku vrha partizanske vlasti u Novom Pazaru, neposredno pred početak likvidacija kaže: „Drugovi, ja sam zadužen ispred Oblasnog komiteta da objasnim naredbu koja je prispjela iz Centralnog komiteta. Da bi ste me bolje razumeli,“ – nastavio je Leković – „reći ću vam da grad u kom se nalazimo nije na Bosforu, ali je oduvijek bio Mali Stambol. Ne samo po arhitekturi, džamijama... već naročito po vjeri i načinu života koji se ne razlikuju od onog u bilo kom turskom gradu... Pitam

¹ Pavlović M., *Kriminološki i krivičnopravni problem zločina mržnje*, neobjavljena magistarska disertacija, Novi Sad, 2008. god.

vas, drugovi, kako ćemo izgraditi besklasno društvo na takvim temeljima? Moje mišljenje je nikako... Da bi smo to postigli, mi moramo svaku stopu naše zemlje očistiti od korova i nazadnih elemenata... Likvidaciju narodnih neprijatelja ćete obavljati tajno, noću ili u ranu zoru na onom polju na kraju grada koje se zove Hadžet; gde su padale savezničke bombe.“²

Na isti ili, bolje rečeno, slikovitiji način to nam predstavlja svjedočenje jednog od sandžačkih muhadžira koji je odselio za Tursku. Jusuf Poplata koji je lično svjedočio javnom straljanju Aćif-efendije i Ahmeda Dace, koji kaže: „Nakon što je partizanski komadant dao naređenje da budu strijeljani, obojica su klonuli glavama, doktor Benčan, koji je bio rodom iz Slovenije, bio je zadužen da konstatuje njihovu smrt. Nakon što je opipao njihov puls, konstatovao je da je Ahmed Daca još uvijek živ.“ Ono što nam oslikava pravo stanje i odnos prema žrtvama su sljedeće riječi: „Jedno partizanče, nije imalo više od četrnaest godina, prišlo je, skinulo je njemački automat s ramena i pucalo Ahmedu u glavu. Iz raznijete glave, poprskala je krv na sve strane.“³

Zar nije ovo ispoljavanje visokog stepena gorčine i mržnje koja je bila duboko usađena u srcu ovog maloljetnog partizana? Zar nije mogao da ga upuca sa iste razdaljine? Zašto je morao prilaziti i rafalno mu pucati u glavu? Zar nije bio dovoljan još jedan hitac da dokrajči već skoro umrlog Ahmeda Dacu da mu se Allah, dž.š., smiluje? Sve su ovo pitanja koja se sama nameću i čiji nam odgovori predočavaju jednu strašnu sliku čovjeka ispunjonog mržnjom i prezirom. On lično nije poznao Ahmeda Dacu, niti je znao nešto posebno o njemu, ali je znao da pripada narodu kojem ne pripada on, narodu koji je osuđen na pogubljenje.

² Turković Omer, *Pazarski šehidi*, Gramis, 2008. god., str. 44.

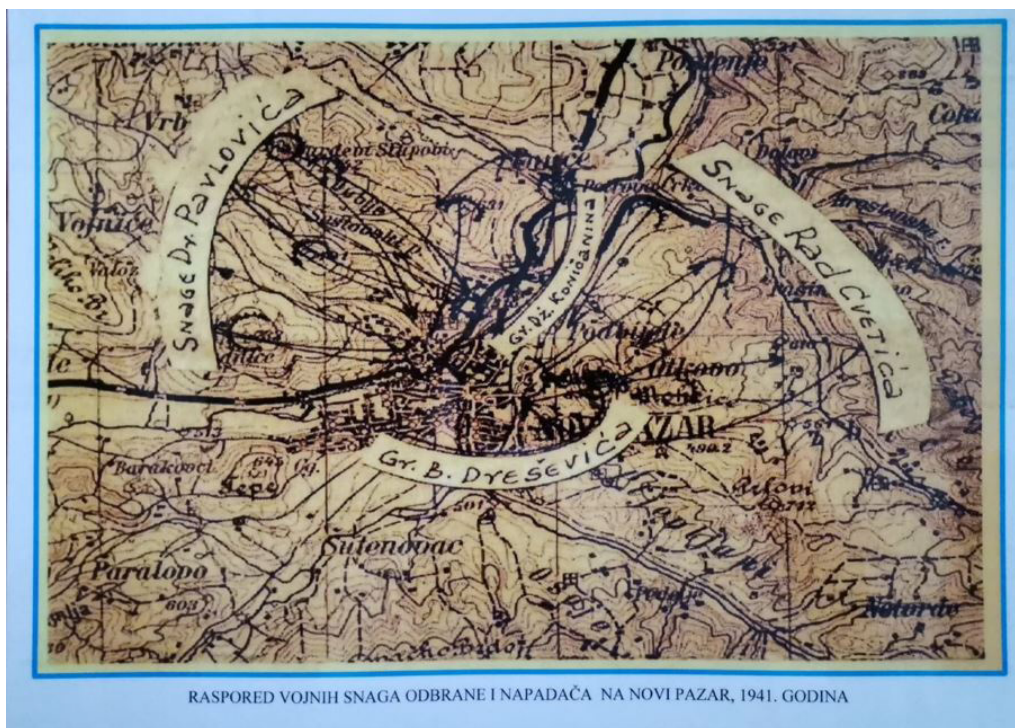
³ Muratović Admir, “Ideolška pozadina genocida na Hadžetu”, *Islamska misao*, br. 5, str. 353-354.

U nekim poznatim djelima krivičnog prava možemo naći da ovu vrstu zločina nazivaju „zločin poruke“, jer je svrha ovakvih zločina da se posredno pošalje poruka određenoj društvenoj zajednici ljudi koja živi i egzistira na tom prostoru, da su nepoželjni i da za njih nema mjesta pod ovim nebeskim svodom.

Nakon svega izloženog, mislim da ovu vrstu zločina možemo nazvati „masovnim zločinom mržnje“.

Tokom istraživanja za potrebe ovog rada, susreo sam se sa nekoliko nedoumica, i nisam uspio naći ubjedljive i adekvatne odgovore na pitanja koja su se kontinuirano nametala. Prvo od njih jeste etimološko značenje toponima Hadžet, što bi mogao značiti. Nisam uspio naći ni precizne podatke od kada to ime datira, osim legende koja se prenosi i određenih hipotetičkih premisa o samom značenju spomenute riječi. Drugo pitanje koje se stalno nametalo jeste: zašto je baš Hadžet izabran kao lokacija za javno strijeljanje uglednih bošnjačkih velikana? Tokom istraživanja sve što sam našao bila su mišljenja da su na tom lokalitetu postojali veliki krateri koji su posljedica bombardovanja grada Novog Pazara za vrijeme rata. Iskren da budem, ovaj odgovor i mišljenje, prema meni, nisu dovoljno ubjedljivi, zar nisu i drugi dijelovi grada bili bombardovani? Za vrijeme Drugog svjetskog rata, ovaj dio Novog Pazara nije bio naseljen jer, na osnovu kazivanja još uvijek živih svjedoka, groblje je počinjalo malo prije današnjeg Kružnog toka koji se nalazi kod Novopazarske bolnice. Pitamo se, ako taj dio grada nije bio naseljen zašto je to bilo toliko bitno da bi bilo bombardovano iz vazduha. Ima i onih koji su mišljenja da su se avioni u povratku oslobađali tereta i da su ga bacali na tom lokalitetu, pitamo se da li je to bio jedini put kojim su se avioni vraćali i kuda su prelijetali? Sva ova pitanja su se neprestano sama nametala. Odgovori do kojih sam došao, istražujući i promatrajući sami geostrateški položaj lokaliteta Hadžet slijede u daljem tekstu.

Hadžet je jedna od najbitnijih kota u Novom Pazaru, i lično mislim da je grad Novi Pazar odbranjen sa ove kote. Iščitavajući predaje koje govore o napadu četničkih jedinica na Novi Pazar, primjetno je da se napad odvijao u obliku polumjeseca. Pazar je bio napadnut sa sjevera od Đurđevih Stupova, istoka od Rogozne, zapada od Štitara, preko Cokovića, te sjeveroistoka od Pilareta i Deževe. Odavde vidimo da je jedino strateški bitno mjesto koje je imalo značajnu ulogu u odbrani Novog Pazara Hadžet. To nam, potvrđuje i geografska karta Novog Pazara do koje sam došao, na kojoj se jasno vidi kako se odvijao četnički napad na Novi Pazar i kako je bio opkoljen.

RASPORED VOJNIH SNAGA ODBRANE I NAPADAČA NA NOVI PAZAR, 1941. GODINA

Što se, pak, tiče strijeljanja bošnjačkih velikana i lidera na Hadžetu, lično mislim da je Hadžet izabran za mjesto javnog strijeljanja i likvidiranja uglednih Bošnjaka zato što oni koji su im sudili su isti oni koji nisu uspjeli da osvoje Novi Pazar tokom prethodnih napada. U prilog ovome je i ono što se daleko manje zna, tj. odnos partizanskih jedinica, konkretno Kopaoničkog partizanskog odreda prema događajima u Novom Pazaru. Krajem oktobra, postignut je sporazum između četnika i partizana – Kopaoničkog odreda, da zajednički napadnu na Novi Pazar. Kao što smo i ranije spomenuli, čeničke jedinice su trebale da napadnu Novi Pazar sa sjeverne, sjeverozapadne i sjevernoistočne strane i tako blokiraju pristup gradu i spriječe izlazak stanovništva, dok su ga partizanske snage, pod komandom Steve Trifunovića, opkolile s južne i jugozapadne strane, u nadi da će tako spriječiti svaki vid pomoći koji bi moglo doći Novom Pazaru od strane Kosovske Mitrovice. Samim tim što četnici nisu bili potpuno sigurni u partizane, oni su u tom dijelu Novog Pazara poslali četničku jedinicu iz Kolašina pod komandom Todora Dobrića i Todora Čukića.⁴ Partizanski kopaonički odred je sve vrijeme mirno posmatrao kako se kolašinska četnička jedinica spušta preko Brđana niz Trnavu do Gazilara, ubijajući bespomoćni i goloruki bošnjački narod i uništavajući svu njihovu imovinu, paleći im kuće i sve što im se našlo na putu. Ovdje nalazimo odgovor na ranije postavljana pitanja i vidimo da partizanske jedinice ili, bolje rečeno, Partizanski kopaonički odred umjesto da pomogne i zaštiti bespomoćni, goloruki narod, mirno posmatra šta rade četnici i njihove zločine, ni u jednom trenutku ne pokušavajući da ih spriječe. Naprotiv, nakon završetka rata, oni će suditi onima koji su smogli snage i hrabrosti da se odupru i uzvrate na napade četnika i tako odbrane Novi Pazar kako ne bi doživio sudbinu okolnih sela koja su pretvorena u zgarišta, a njihovi mještani koji nisu uspjeli da se isele prije

⁴ Božović, Branislav: *Kopaonički NOP odred „Todor Milićević”*, Beograd 1981, str. 161-162; Ćuković, Mirko, n.d. str. 172

njihova dolaska poubijani na najsvirepiji način. Međutim, treba još jednom napomenuti da će narod koji ne poznaje svoju historiju neminovno preživjeti iznova istu sudbinu.

Ono što me je posebno dojmilo tokom iščitavanja historijskih kazivanja o četničkom napadu na Novi Pazar jeste sljedeće: U periodu od 4. oktobra do 7. decembra 1941. godine četničke formacije su tri puta napadale na Novi Pazar pokušavajući da ga zauzmu i izvrše pogrom nad bošnjačkim stanovništvom. Njemačke snage su 2. oktobra napustile Novi Pazar i otišle u pravcu Kosovske Mitrovice, što je sasvim jasno da je ovo izvanredna uvertira za predstojeće zločine koji su se spremali. Zanimljivo je da se njemačke jedinice na dva dana prije napada četnika na Novi Pazar povlače iz Novog Pazara i stacioniraju u Mitrovici – da li je ovo slučajnost ili međusobni dogovor, da ono što je bio zadatak partizana na Rogozni trebaju da urade njemačke jedinice u Mitrovici? U prilog ovoj kontataciji ide i to da su se njemačke vojne snage u povratku sukobile s civilnom odbranom i dobrovoljcima koji su branili Novi Pazar. Zar se slično nešto nije desilo 1995. godine u Srebrenici vezano za način na koji su postupili holandski vojnici. Na Hadžetu imamo situaciju da su četnici promijenili odjeću uzевši zvaničnu uniformu NOR-a, a u Srebrenici da general Ratko Mladić mijenja svoju vojnu uniformu JNA u četničku kako bi ostvario dečiji san osvete.

Sve ovo me podsjeća na kazivanje Mustafe Es-Siba'ia u poznatome djelu "Tako me život naučio" gdje kaže: „Vuk ovci jedne prilike reče: ‘Pouzdam se u mene, pa ću te povesti do bujnog i plodnog ispasišta.’ Ovca mu odgovori: ‘Ja, zaista, u tvojim očima vidim kosti mojih prijateljica.’ Vuk na to kaže: ‘Ja, sigurno, nisam pojeo tvoje prijateljice, nego neki drugi vuk ih je pojeo.’ A potom ga ovca upita: ‘Jesi li to ti promijenio svoju narav, pa nećeš uraditi kao što bi drugi vukovi uradili?’“⁵

⁵ Es-Siba'i, Mustafa: *Ovako me je život naučio*, Bookline, Sarajevo, 2009, str. 39.

Bošnjački velikani i ugledni građani koji su strijeljani na Hadžetu

Nakon što smo ukratko predstavili i prezentovali na koji način i kako su četničke jedinice, slobodno možemo reći, potpomognute Partizanskim kopaoničkim odredom i njemačkim jedinicama koje su im otvorile vrata ulaska u Novi Pazar povlačenjem prema Mitrovici, pokušale pokoriti i osvojiti Novi Pazar, u ovom dijelu rada želim nešto više reći o strijeljanoj i na kukavički način ubijenoj i likvidiranoj sandžačko-bošnjačkoj eliti.

Istražujući ovu veoma bitnu temu za svakog Bošnjaka, vidio sam da je genocid na Hadžetu počeo prije Hadžeta, i da ono što se nije završilo tokom rata trebalo se dovršiti u prvim godinama nakon njega. Iščitavajući genezu problema kroz koje prolaze istaknuti bošnjački velikani, vidi se da je problem počeo još od osnivanja Treće sandžačke brigade. Samim tim što je ova jedinica u svome imenu sadržala riječ Sandžak, javljaju se problemi. Hakija Avdić u djelu *Rifat Burdžović – život i djelo* navodi: „U vrijeme osnivanja partizanskih divizija kraje 1942. godine, Vrhovni štab je tražio od Štaba Treće sandžačke brigade da se izjasni u čiji sastav želi da uđe, u Prvu srpsku ili Drugu crnogorsku partizansku diviziju. U odgovoru Treće sandžačke brigade (Vladimira Kneževića i Rifata Burdžovića stoji): ‘Sa vojničke strane, nama je svejedno da li ćemo pripasti srpskoj ili crnogorskoj diviziji. Međutim, mislimo da je ovo donekle i političko pitanje Sandžaka. Političko u toliko što treba proispitati da li se Sandžak više orjentirao prema Srbiji ili prema Crnoj Gori. Nama izgleda da je Sandžak više naslonjen na Srbiju nega na Crnu Goru, pa utoliko bi ova veza imala trajni karakter, nama se čini da bi bilo prirodnije da Sandžačka brigada uđe u sastav srbijanskih.’“⁶

⁶ Avdić, Hakija: *Rifat Burdžović - život i djelo*, Novi Pazar/Bijelo Polje 2003., str.328; NOR i revolucija u Srbiji 1941-1945, Beograd 1972, str.537.

Iz ovog dokumenta vidimo da se odmah po osnivanju Treće sandžačke brigade javljaju problemi, postavlja se pitanje budućnosti Sandžaka. Za status i budućnost Sandžaka nisu se mogli boriti obični građani, već je to bio zadatak sandžačke i bošnjačke elite, počev od Rifata Burdžovića kao istaknutog političara i partijskog dužnosnika do istaknutih vjerskih službenika i poznatih trgovaca.

Pravilo koje se mora upamtiti glasi: „Ako vam neprijatelj okupira i otme vašu zemlju, jednog dana će te je vratiti, ako ne vi onda sigurno vaši potomci. Međutim, ako vam neprijatelj okupira razum, onda ćete se veoma teško osloboditi ropstva.“

Prenosi se da su komunističke vlasti nakon rata organizirale savjetovanje za građane Novog Pazara i okoline. Za vrijeme savjetovanja, jedan od panelista kaže: „U narednim godina moramo se posvetiti, reorganizaciji, centralizaciji, korjenitim reformama, nacionalizaciji, itd.“ Nakon što je savjetovanje završeno, prisutni su se počeli razilaziti, samim tim da je većina onih koji su preživjeli bila nepismena, jedan od njih upita svoga druga koji je sjedeo do njega o čemu je dotični gospodin govorio, a ovaj će njemu: „Hoće opet da se zarati.“ Ta vijest se veoma przo proširila gradom.

Koliko intelektualna okupacija i nepismenost mogu biti opasne po jedan narod najbolje nam ilustruje način imenovanja predsjednika jedne sandžačke opštine. Pošto je sva elita nakon rata bila pobijena, komunisti su htjeli da na mjestu predsjednika opština imenuju sebi lojalne ljude, tako su došli do odluke da u jednoj imenuju dotičnog Adema Tahirija. Samim tim da je Adem bio nepismen i da se nije znao potpisati, komunisti su preuzeli na sebe da ga nauče da se potpiše makar i skraćeno, kako bi mogao da potpisuje dokumenta i odluke. Dovedi su Ademu učitelja, i on ga je počeo učiti azbuku: kaže učitelj: „Ademe ovo je veliko A a ovo malo a, svako slovo ima veliko i malo.“ Kada

je Adem čuo da svako slovo ima veliko i malo i da mora da nauči da piše sva ta slova, odmah je odustao. Pokušavali su još nekoliko puta. Međutim, bezuspješno.

Neko od njih se dosjeti da efendija u nekom obljižnjem mjestu i zna da čita i da piše i da bi on mogao da nauči Adema kako da se potpiše, jer je bio veliki autoritet. Pozovu efendiju. Efendija reče Ademu ovo je veliko A, a Adem će njemu: „Ako ćeš me učiti veliki i mali a, onda mi u startu to prekine-mo, jer ja to ne mogu da naučim.“ Kada efendija ču ove riječi, reče: „Nećemo mi učiti veliki i mali a, već ću ja tebe da naučim kako da se potpisuješ. Pošto ti znaš da napišeš veliki A, haj napiši ga.“ Kada Adem napisa veliki A, efendija mu reče da stavi sad tačku iza njega. Adem stavi tačku i zbunjeno gleda efendiju. Efendija će dalje: „Sada nacrtaj jedan direk, pa još jedan i još jedan.“ Kad nacrtala Adem tri direkta, efendija mu reče: „Sad stavi na njih jedan tavan.“ Stavi Adem i jedan tavan na tri direkta, a efendija će njemu: „E sad nacrtaj pored njih još jedan sindžir od psa.“ Odradi Adem onako kako mu efendija reče, i nauči da se potpisuje. Godinama je bio predsjednik opštine i potpisivao sva važna dokumenta, a nije znao da čita i piše, osim tog potpisa. Niko nije znao da je nepismen, a ni on šta potpisuje.

Cilj ovakvog odnosa uopćeno prema bošnjačkom narodu, a posebno prema Sandžaku, možemo naći u tekstu jednog od tadašnjih istaknutih ljudi KPJ, Milovana Đilasa koji kaže: „Srpske i hrvatske nacionalne, a pogotovo nacionalističke ideologije, nisu mogle, niti su htjele da shvate i prihvate posebnost Muslimana. Nisu to shvatili ni komunisti. Smatrali su da su Muslimani nacionalno neopredjeljeni, pa da će se, s razvitkom, opredjeljivati kao Hrvati ili Srbi.“⁷ Da se zaključiti da su očekivanja bila da se Bošnjaci asimiliraju zato što su svi oni koji su imali ilijek ugleda, znanja i dostojanstva ubijeni.

⁷ Đilas, Milovan, *Revija "Sandžak"*, Novi Pazar, 01-15, 1993. god. str. 7-9.

Da bi došlo do ovakvog vida okupacije, tj. intelektualne okupacije, neminovno je bilo uništiti elitu, učene ljude – svejedno da li su istaknuti političari, vjerski službenici ili poznati biznismeni trgovci. Kroz cijelu historiju čovječanstva možemo zapaziti da svi sistemi kada su htjeli pokoriti jedan narod, prvo su se obračunavali s političkim neistomišljenicima, onda s vjerskim autoritetima i na kraju s istaknutim biznismenima. Razlog takvog postupka je što svi spomenuti imaju uz sebe kritičnu masu ljudi. Ali, isto tako da svi oni zavise jedni od drugih.

Pošto istaknuti Bošnjaci nisu pokoreni tokom rata, a nisu htjeli ni da poviju glave, bivaju osuđeni na smrt. Oni koji ih nisu pobijedili u ratu sada im sude u miru – kadija te tuži, kadija ti sudi.

U većini slučajeva optužnice su bile besmislene i neosnovane. U optužnici Aćif-ef., Ahmeda Dace i hfz. Ramiza Paljevca stoji: „Radili ste svim silama i nastojali srez Deževski, Štavički i Sjenički, pretežno nastanjenim muslimanskim življem, pripojiti velikoj fašističkoj Albaniji, da su uz podršku još mnogih muslimana iz Novog Pazara pozvali u pomoć fašističku albansku miliciju pod izgovorom da se bori protiv četnika i pomoću nje izveli raseljavanje, paljevinu, pljačku i pokolj pravoslavnog življa u srezu Deževskom 1941. godine... Da su održavali najprisnije veze i saradnju sa izdajnicima srpskog naroda Milanom Nedićem i Dražom Mihajlovićem...”⁸

Kao što je pozato, veliki broj istaknutih Bošnjaka je pogubljen na Hadžetu, te ih ne možemo sve spomenuti po imenice i zato smo se odlučili da u daljem dijelu ovog rada spomenemo po jednog od istaknutih Bošnjaka iz svakog sandžačkog grada.

1. Sa područja Novog Pazara spomenut ćemo Ahmeda Dacu. Ahmed

⁸ Muratović, Admir, *strijeljanje-bosnjaka-na-hadzetu*, 22. Januara 2015., <https://sandzakpress.net/strijeljanje-bosnjaka-na-hadzetu/> .

Daca rođen je 1894. godine u Novom Pazaru, a preselio je 21. januara 1945. godine kada je javno strijeljan na Hadžetu. Bio je oženjen iz ugledne gradske porodice Aziza hanumom, imali su šestero djece, Sulejmana, Riza, Šabana, Kadriju, Kemala i kćerku Veziru. Početkom rata, imenovan je za gradonačelnika Novog Pazara. Rahmetli Ahmed Daca ima velike zasluge u odbrani Novog Pazara prilikom napada od strane četničkih jedinica. Ni danas se ne zna mjesto na kome je pokopan.

2. Na području opštine Tutin najviše se istakao Džemail Džemo Koničanin. Džemail Džemo Koničanin, rođen je 1910. u selu Koniče opština Tutin, kao i svi istaknuti, odvažni i hrabri bošnjački sinovi i kod Džemail je preovlada patriotizam i želja za odbranu Sandžaka i sandžačkih gradova od najezde i napada četničkih jedinica. Džemail Koničanin je imao jedinicu sa kojom je učestvovao u odbrani Novog Pazara, i po mišljenju većine historičara njegova pomoć je imale presudnu ulogu u odbrani ovog grada. Džemail Koničanin je poginuo u selu Hazane 1944. godine kada se njegova jedinica sukobila sa partizanima. I pored toga što je poginuo daleko od rodnog mjesta, Džemail Koničanin je pokopan u rodnom Koniču, a njegovoj dženazi su prisustvovali istaknuti politički i vjerski autoriteti Sandžaka.

3. Na području općine Sjenica najistajknutija ličnost jeste Hasan Zvizdić. Hasan Zvizdić rođen je 1892. godine u Sjenici od oca Mehmeda i majke Amine. Pored toga što je bio poznati biznismen sjeničkog kraja, Hasan Zvizdić se istakao u odbrani Sjenice od četničkih napada. Da je riječ o veoma pronicljivoj i posebno inteligentnoj osobi najbolje ilustruje primjer njegovih odgovora četnicima. Iako Hasan nije imao takoreći nijednog dobro opremljenog vojnika, on je četnicima napravio tako dobru optičku varku da su oni povjerovali u ono što su vidjeli, i tako uplašeni vratili se komandi. Hasan Zvizdić je naredio sugrađanima da na šančevima postave forune i sulindare i da ih maskiraju tako da kada ih vidi onaj koji ne zna o čemu se radi pomisli da su to topovi. Njegova

taktika je urodila plodom tako kada su četnici vidjeli to „silno oružje“ i odmah odustali od napada na Sjenicu. Hasan Zvizdić je poslije rata odselio u Tursku, zbog progona komunističkih vlasti.

4. Za očuvanje muslimanskog, bošnjačkog življa na području Prijepolja zasigurno najviše zasluga pripada Sulejman-ef. Pačarizu. Sulejman-ef. Pačariz rođen je u selu Bioče kod Berana. Što se tiče njegove smrti, ima više mišljenja: neki kažu da je izveden pred sud i osuđen, dok drugi tvrde da su ga partizani 1945. godine ubili u mjestu Kozarac.

5. Kolike su zasluge svih ovih ljudi najbolje nam ilustruje stanje u Novoj Varoši. Pošto se muslimani, Bošnjaci u Novoj Varoši nisu samoorganizirali kako bi zaštitili sebe i porodice, doživjeli su najveći pogrom na području Sandžaka. Grad koji je bio većinski bošnjački sa preko 75% bošnjačkog stanovništva, poslije rata ne ostaje ni 10%, a danas imamo poražavajuće podatke da u Novoj Varoši svega imamo nekoliko stotina Bošnjaka.

6. Najistaknutiji bošnjački sin tokom rata i odbrane pribojske općine jeste Ćamil Hasanagić. Ćamil Hasanagić ima velike zasluge što je Priboj odbranjen od četnika. Istina je da su određeni dijelovi pribojske općine doživjeli veliki pogrom, ali ne treba zaboraviti da je uloga Ćamila Hasanagića velika za ono što je očuvano. Ćamil Hasanagić je pokušao da ode u egzil, ali ga Britanci hvataju i izručuju partizanima. Nakon rata 1945. godine, komunističke vlasti su uspjele da se domognu Ćamila Hasanagića i pogube ga.

7. U opštini Pljevlja velike zasluge tokom odbrane ovog grada imao je Hamdija Kriještorac. I pored toga što su se pljevaljski Bošnjaci organizirali od samog početka rata, ipak nisu uspjeli da se odbrane od četničke najezde. Najveći pogrom Pljevlje je doživjelo 1943. godine na sami Božić. Četnike jedinice pod komandom Pavla Đurišića napravile su pravu pustoš. Nakon ovoga, Hamdija Kriještorac se sa ostatkom preživjelih boraca pripojio partizanima uz obećanje da

će oni stati u zaštitu bošnjačkog muslimanskog življa. Hamdija Kriještorac ostaje u partizanima sve do kraja rata, nakon rata je osuđen na 20 godina prijevog zatvora. Nakon 8 godina robije, oslobađaju ga svih optužbi i puštaju na slobodu. Hamdija Kriještorac preselio 1990. godine.

8. Najveće zasluge za postojanje muslimanskog življa na području Bijelog polja pripadaju Ćazimu Sijariću. Ćazim Sijarić je ima veliku ulogu u odbrani bjelopoljskog kraja od četničkih napada. Pored borbe sa četničkim jedinicama, njegovi borci su imali i nekoliko okršaja s partizanima koji su nastojali da se povežu sa glavninom partizana u Srbiji. Ćazim Sijarić je imao dobre odnose sa istaknutim vođama sa područja susjednih sandžačkih gradova, Prijepolja, Sjenice, Tutina i Berana. Nakon što četnički vođa Pavle Đurišić sa svojim jedinicama desetkuje stanovništvo Pljevalja, u istom periodu kreće na Bijelo Polje i tom prilikom spaljuje 33 bošnjačka sela. Uz pomoć snaga koje dolaze iz pravca Sjenice, Prijepolja, Tutina i Berana, Ćazimovi borci uspijevaju da se odupru četničkim napadima i Pavlu Đurišiću. Izgubivši veliki broj boraca, Ćazim se pridružio partizanima koji su ga poslije rata 1945. godine i ubili.

9. Sa područja Berana kao uzornog gaziju spomeut ćemo Osmana Hrastodera. Osman Hrastoder je dao maksimum u odbrani Berana i okolnih mjesta. Pogubljen je od strane komunističkih vlasti nakon rata 1946. godine.

10. Jakup-ef. Kardović, čovjek velikog ugleda i veoma poštovan kako u rožajskom kraju tako i cijelom Sandžaku. Pošto je rožajski kraj skoro cio bio nastanjen muslimanskim stanovništvom, tu se nisu javljali unutarnji problemi, već se taj kraj morao braniti s vani. Mula Jakup Kardović je doprinio odbrani Novog Pazara kada je bio opkoljen i napadnut od strane četničkih jedinica. Njegove zasluge su nezaboravne kada je u pitanju i odbrana Rožaja u toku mjeseca Ramazana kada su velike četničke jedinice krenule na ovaj grad. Nakon rata, partizani dolaze i hapse Jakup-ef. Kardovića u njegovoj kući pred

porodicom sa istom optužnicom kao što su radili i sa drugim bošnjačkim velikanima.

11. U općini Plav istakao se Adem Šabanhaković, čovjek koji je sa svojom skromnom jedinicom uspio da se odupre četničkim odredima koji su mislili da će vrlo lahko pregaziti Plav i preći na teritoriju Kosova. Ademovi borci ne samo da su im se suprotstavili već su uspjeli da odbrane Plav i vrate četnike na početne položaje. Kao i svi ostali, Adem biva optužen od strane partizana, ali odbija da se preda. Međutim, kada su ga ucijenili porodicom, predao se i oni ga prvo osuđuju na smrtnu kaznu, a onda mijenjaju presudu na 18 godina teške robije. Adem nije uspio da preživi zatvor i umire nakon 12 godina robije 1977. godine.

Ovo su samo neki od od najboljih sinova Sandžaka koji su položili živote za odbranu časti, dostojanstva, za odbranu Sandžaka. Oni su bošnjački, sandžački velikani, oni su naši šehidi. Se'id bin Zejd nam pripovijeda da je Allahov Poslanik Muhammed, s.a.v.s., rekao:

عَنْ سَعِيدِ بْنِ زَيْدٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ قَاتَلَ دُونَ مَالِهِ فُقُتِلَ فَهُوَ شَهِيدٌ، وَمَنْ قَاتَلَ دُونَ دَمِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ، وَمَنْ قَاتَلَ دُونَ أَهْلِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ»

„Ko se bude borio da odbrani svoj imetak i pogine, on je šehid. Ko se bude borio braneći svoj život i pogine, on je šehid. I ko se bude borio da odbrani svoju porodicu i pogine, on je šehid.“⁹

⁹ En-Nesai, *Sunnen*, 7/116, broj hadisa 4049. Haleb, 1986. god.

LITERATURA

Avdić, Hakija: *Rifat Burdžović – život i djelo*, Novi Pazar/Bijelo Polje 2003.

Božović, Branislav: *Kopaonički NOP odred „Todor Milićević”*, Beograd 1981.

Đilas, Milovan: *Revija “Sandžak”*, Novi Pazar, 01-15, 1993. god. str. 7-9.

En-Nesai: *Sunnen*, Haleb, 1986.

Es-Sibai', Mustafa: *Ovako me je život naučio*, Bookline, Sarajevo 2009.

Muratović, Admir: *Ideološka pozadina genocida na Hadžetu*, Islamska misao, br. 5, Fakultet za islamske studije, Novi Pazar 2011. str. 345-359.

Pavlović, M: *Kriminološki i krivičnopravni problem zločina mržnje*, neobjavljena magistarska disertacija, Novi Sad, 2008. godine

Turković, Omer: *Pazarski šehidi*, Gramis, Raška 2008.